

ШЫН

№ 8
(17809)

2010 чылдың
январь 26,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Нийтиел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru

Чазак Даргазының ажыл-албаны

АЖЫЛ-АГЫЙЫ-БИЛЕ ХАРЫЫЛААР

а Республиканың Чазак-аргазы Ш.В. Кара-оол (азак кижигүшнериниң, рны сайыттары болгаш биканың ажыл-агый кчуларының киржилге-е кожууннар удуртукчу-иле селектор хуралды-ген. Аңаа Чаа чыл ба-дарында кем-херек үүл-киннеринге хамаарып-о-жууннарда кылып чо-ган ажылдарны, ооң түң-и кандыг болганын, рес-ада мал кыштаглаашкы-база чер-черлерде кывар-атериалдарны чедирип-иң дугайында айты-ны чугаалашкан.

байдалдар яамызының эртем-пинчилел институтунга яамы-ныч чыл түңүлдериң үндүрген-хуралыңга киришкенин чугаа-лаан. Россияның Оңза байдал-дар яамызының сайыды С.К. Шойгунуң удуртуп эрттиргени ол хуралга Россияның Чазак-а-зы Даргазы В.В. Путин кир-жип, кижилерниң амы-тыны олардан хамааржыр болганда, бо ажылды бичи-даа соксап кылбазын, харыысалганы ажыл-агыйы-биле дорт харыы-лаар дээрзин тодаргай чугаала-нын Ш. Кара-оол селектор ху-ралга дыңнаткан.

Селектор хуралга Өвүр, Ба-рыын-Хемчик, Монгун-Тайга, Эрзин кожууннарның чагырга-даргалары кыштаглаашкыңга хамаарыштыр дыңнадыгларны база кылган.

УЛУГ ТИЛЕЛГЕНИҢ 65 ЧЫЛЫНГА ТУРАСКААТКАН МӨӨРЕЙГЕ КИРЖИҢЕР

Ада-чурттуң Улуг дайынының төнгенин-ч – Улуг Тиелелгениң 65 чылынга тураскааткан «Мээң тиелелгем» деп төлөвилелди Тыва Республиканың Чазак-аргазы Ш.В. Кара-оол Парлалга хүнүндө журналистер-биле ужуражып тургаш, чарлаан. Аңаа күзелдиг кижигүшнүң киржип болурун ол база демдеглээн.

«Шын» солунуң коллективи тыва эки турачылар дугайында, оларның дөргүл-төрелдериниң, эш-өөрүнүң, чоок кижилериниң сактышкыннарын, эртемденнерниң ол коргунчуг дайын дугайында, ТАР үезинде тыва эки турачыларның фронттуге аъттанып турганын, тыва чоннуң фронттуга дузалам-чызының дугайында чаа, кымга-даа билдинмес эртем ажылдарын чырыдары-биле мөөрейни чарлап тур. Төөгүнү алырга, тыва эки турачы-ларның ниити саны 220 кижигүш болуп турар, кымның каяа, кандыг байдал-биле өлгөниң дугайында амыг аныктарга документ-барымдаалыг материалдарыңга дайынып тургаш таныштырар, дайын шөлүндө төрөөн черинче

чанып келгеннерниң дайын соопдагы салым-чолу кандыг болганын деп айтырып база солун болуп турар.

«Төөгү билбес тоорээр» дээр, коргунчуг дайын-чаага киржип чораан чаңгыс чер-чурттугларывыс дугайында шынны, хойну билеп алыры-биле мөөрейни чарлап тур бис. Мөөрейге киржиңер, шынны бижиңер, эң эки дээн сактышкыннарын, документалдыг ма-териалдарны «Мээң тиелелгем» деп рубрика-биле солунувуска парлап, чонга таныштырар бис.

Бо чылын «Шын» солун 85 харлаар, байыр-лалдар хүнүндө тиелекчилерни шаңнап-мактап, номчукчуларывыска оларны таныштырар сорулганы солунуң редколлегиязы шиит-пирлээн.

Материалдың бажыңга «Тиелелге 65 – «Мээң тиелелгем» деп рубриканы быап айтып каар. Кижилер аттары, сан-чурагайлар частып-мазы-биле чагааны, аргалыг болза, парладып алгаш келирин дилээр-дир бис.

«Шын» солунуң редколлегиязы

арим МОНГУШ

Кыштаглаашкын – хүннүң чугула айтырыы

МӨҢГҮН-ТАЙГАНЫҢ АЖЫГ-СУГДА

• Кончуг берге кышты ажып турар “Ажыг-Суг” арат-тараачын ажыл-агыйының
ажыл-амыдыралы •

Мөңгүн-Тайга кожуунуң төвү Мугур-Аксы суурдан Кызыл-Хая суурже углап бар чыдарга, оруктуг солагай талазында тенниг сывырыңдактар шөйгөн Моол-Россия кызыгаарының чанында, Кара-Дагның эдектерин дургаар кужурлуг доозун-довурактыг хову-шөлдүг Ажыг-Суг деп аттыг черде Марта Даржааевна Салчактың кыштаа бар.

кончуг берге байдалда эртип турар. Улуг харлыг, хат-шуур-ганның болгаш чыккылама сооктуг кыштаглаашкынның үезинде малчын кижиниң бүгү-ле кадыг-берге ажыл-херээн иешкилер шилип ап, боттары-ла ыңдыг үүлени аар чүк кыл-дыр чүктөп чоруур-даа болза, бергелерге холу салдынмай, езулуг эрес-дидим, маадырлыг кижилерниң салым-чолу олар-га онаашкан деп болур. Кыш-тың соогу, чайның изии-даа дивес, адар даңдан эгелээп, кара дүңгө чедир кылыр ажы-лы төпмөс, ылаңгыя хой оол-даашкыны база эгелээн болган-да, олар боттары-ла ажаанзы-рап, малчын кижиниң амыр эвес амыдыралын тудуп чоруур ажылгыр болгаш кежээ кижилерни канчап магадап хүндү-левес боор!

Аныяк башкы Марта Даржааевна болуңуң шилип, доос-кан эртемниң база таарышкан деп болур. Ол боду тоштуг-то-маанның, эвилец-ээлдек, эрес-кежээ аажы-чаңы, солун чугаа-сооду-биле кижиниң кичээп-гейин ала-чайгаар хаара тырта бээрин бо кижигүш эскербейн барып шыдаас.

«Январь 8-10-нун хүннерин-де дыка улуг хат болду. Ынчан хой безин кажадан шуут үн-мээн. Бо хүннерде 100 ажыг хой төрүй берди. Чогум хураганга бээр ногаан сигенивис бичи бар чүве. Бир дугаар төрүп турар аныяк хойларның эмии курга-лап, даваннары тастап, аска-тап, 3 хонук дургузунда үнмээ-нинден кажаага аштап турду-лар. Черге безин төрүптер тава-рылгалар бо-ла болгулаар-дыр. Чамдыкта садыгдан кургаг сүт-тү-даа саткап, чап хураганнар-ны ооң холуксаазы-биле эмис-киктеп тур бис. Эрткен чылын төрөөн хойларга эмииниң сүдү көвүдөзүн дээш, немелде мал чемин-даа садып турдус ийин. Ам бо чылын ону садар хары-выс чок болду. Бо чылын мал арай чудамзырап турар-дыр. Сарлыктарывыстың база хары-шала баксырап турар байдал бар. Сарлык кастынып оъттавас мал болгай. Сиген каап бээр-ге, ону база чивес. Кара-Дагның карара берген мээс черлеринге оъттадып тур бис. Долгандыр турар аалдарның малы база ын-да, ынчангаш одар айтыры кончуг берге апарды. Хаттыг-да малывыс оъттавайн, чаңгыс

черге бөкперлежи берген турар боор чорду, сарлык бир чыдып-канда, харык-шинээ дораан бак-сыраар – деп, Марта Даржаа-евна улуг дүвүрел-биле чугаалап олур. – Соок хүннерде ховар малга бичи чарба, оодурбаны уруп берип тур бис. Ону бир шоодайда 80–100 рубль-биле хуу кижилерден садып ап ту-рар-дыр бис, ам канчаар, малды аштадып, түрөтпези-биле садар ужурга таваржыр-дыр. Фев-раль, март, апрель айларда ки-дин түлүк чымыштыг үе эге-лээр, ынчан байдал оон-даа артык берге апаар, ону бодавас дээр-ге-ле, чүрек аарыыр, та канчаар ыйнаан бис» – деп, ол хореке ойген сагыш-сеткилин тө каап, биске чугаалады.

Мал эми-биле «Ажыг-Суг» ажыл-агыйы боду долузу-биле хандырынар. Кожуунуң мал эмнелгезиниң салбыры эрткен чылын чуулданы кылган, хал-давырлыг аарыгларга удур хе-рек ужурлуг тарышкыннарын кылган-даа болза, чап хураган-нарның бо-ла октектей бээр та-варылгалары тургустунуп кээ-рин Марта Даржааевна чугаа-лап: «Аңаа олурар эвес, кижилерниң ижин аарыг эмиерин суг азы сүт-биле холааш, хураган-нарга ижиртип тур бис, чогуу дузалаар боор чорду» – диди.

Күрүңден көдээ ишчилерге бээр кандыг-бир сорулгалыг чээ-лини Россияның Көдээ ажыл-агый банкызындан алыр дээр-ге, ийи чыл бурунгаар алган чээли-зиниң хууларының төлээр хуу-саазын чаңгыс ай саадатканы

дээш, банк ол-ла олчаан чээли бербейн барган бооп турар. «Делгем, чылыг кажаа-хораа кылып, кыштага чурттаар ба-жың азы чайлаг-күзөгте чадыр кылып алыр дээш, 700 муң рубль түңүг чээли ап, чогуур төлөвилел-сметаны кылып ал-ган улус бис, домей-ле хей боор чорду. Долаага арттырар хой санныг мал-маган-даа бар-дыр, ынчалза-даа чээлини бербейн баары кайгамчык-тыр» – деп, ол элдесинди.

Чай дүжөргө, суурнуң тарба-ган тудар улузу база түр када кагдыгган кыштагларны үштеп-тонап, чадыр-бажыңның көзе-нектериниң рамазын шилдери-биле кады, печканың тууйбу-ларын, плиталарын алгаш баар таварылгалар база тургулаар. Шаанда кижилер «бо кыштаг ол малчынның» деп угап билер, сестир боор турган, ам кара туразында тонап-үштеп алгаш баарын ол хомудан чугаалады.

Салчактарның ажыл-агыйы бо чылын «муңчулар» санынче кирип болур магадылал бар бооп турар. Инек чылының узун болгаш соок кыжын хүр-меңди ажып эртип алыры чүгле олар-ның боттарындан эвес, а ко-жуунуң болгаш чазак-чагыр-ганың дуза-деткимчезинден ха-мааржыр дээрзи билдингир. Чогуур деңселде дузаны ой-шаанда кадыптар болза, бо эртип турар кыштаглаашкын-ның түңүсү ынчан көстүп келир.

Айлаң МОНГУШ

Референдум дугайында

ШЫН ШИИТПИРНИ ҮНДҮРЕРИ ЧУГУЛА

Тыва Республиканың Үндезин Хоойлузу — Конституцияга өскерилгелер кириер талазы-биле референдум эрттирери-биле хол үжүү чыыр ажылдар уламчылап турар

«Референдум» деп сөс-биле ам чш дугаар таваржып тур мен, ынчангаш ооң утказын билир мен. Бир дугаар референдумга «ССРЭ хевээр артсын деп бодаар силер бе?» деп чондан айтырыгга, чоннуң хөй кезиш «Ийе» дээн, ынчалза-даа ССРЭ дүже берди. Ийи дугаар референдум чүгле Тываның иштинге болуп турган. Референдум чоннуң сонугралы дээш эртер чорду дээш, база-ла «Ийе» деп соңгаан мен, утказын чедир билбейн барган мен. Хөй депутаттар турзун дээш соңгааным ол бе? Ам болур деп турар референдум чирчү дугайында чүвөл, тайылбырлап берип көрүңер?»

Мария МОНГУШ, Чөөп-Хемчик кожуун.

Тыва Республиканың Үндезин Хоойлузу — Конституцияга өскерилгелерни кириериниң талазы-биле референдумну удавас эрттирери-биле хол үжүү чыыр ажылдар чер-черлерде чоруп турганын билир силер. Ол бүгү чыгдыг хол үжүктөрин соңгулда комиссиязынче дужааган соонда, хышалданы чорутканын түңнелинде, референдумну эрттирериниң хүнү бо хопуктарда тодарап келир ужурлуг.

Чоннуң шииткелине, азы референдумга кандыг айтырыгларны кириерин билеп алыры бо хүнде артык эвес, боттары-выстың соңгуп, бадылап, үнүс кириштиргенивиен-не келир үеде амыдырал-чуртталгавысты тургузуу алырывыс хамааржыр дээрзин билзе чогуур.

Тыва Республиканың Хоойлузунга кандыг өскерилгелерни кылдыр деп турарын чамдыктарывыс билбес чадавас. Ооң бир эң кол, чоннуң сонугралын отуруп турар чүүлүгө — Тывага ийи палаталыг депутаттар корпусун эвес, а чаңгыс палаталыг кылдыр тургузары-биле чоннуң

үнүп ап, соңгулдаларны эрттирерин хоойлужудулгаже кирип, санал-оналын алыры ол. РФ-тиң Президентизи Д.А. Медведев Россия Федерациязының Федералдыг хуралына бодунуң ийиги Айыткалын таныштырып тура, Тыва Республика чурттагыч чонунуң сапы-биле Москва хоорайдан каш каттап эвээш хирезинде эң-не хөй депутаттарлыг регион кылдыр айыткалып сагындырып каайн. 300 муң чурттагыча 162 депутат дээрже бюджет дотациялыг республикага аар чүктешки бооп турары билдингир. Ол дээрже Улуг Хуралдың ийи палатазының депутаттарының, оларның дузалакчыларының шалың төлевири, ажылдаар чериниң дериг-херексели, машина-балгады, оран-сава айтырыгына дээш, дыка хөй чарыгдалдарны республиканың бюджетинден үндүрүп турары-дыр. Ынчангаш республиканың кол Үндезин Хоойлузунга өскерилгени кириерин үе негеп келгени бо. Бо хүннерде ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга

палатазында 32 (шалыңныг), Толээлекчилер палатазында 122 депутаттар (оларның 9-зу шалыңныг) ажылдап турар. Республика амыдыралына болгаш чонга эң-не эргежок чугула хоойлужудулга айтырыгларын шиитпирлээрде ол ийи палатаның депутаттары эң-не шалыңкын, чедимчелиг ажылдап турган дээр болза, шынга дүүшпейн баар. А оларга эң-не улуг моондак — политиктиг көрүштериниң аңгызында болгаш амы-хууда «таарышпазында» бооп турарындан хажызында чон могап-шылай берген болдур ийин. Бир эвес чоннуң үнүсү киржилгези-биле Тыва Республиканың Конституциязынга өскерилгени кириштер чүве болза, Тыва Республиканың Улуг Хуралына 32 депутат соңгуттурар болгаш, оларның чүгле 9-зу доктаамал үндезинге ажылдаар. Ынчан «каңмыл» ышкаш, салгын айы-биле халдып чедип келген, анаа-ла олут ээлеп олурар депутат чок болуру билдингир. Ынчангаш референдумга бо айтырыгны кирири чугула херек айтырыг апарган. Ол талазы-биле айтырыгны чон шагда-ла көдүрүп келген деп эки билир бис. Ынчан кээрге Улуг Хуралдың депутатына кордакчыларның ортузунга демисел чидигленир, чүгле политиктиг быжыг үзел-бодалдыг, үре-түңнелдиг ажыл-агыйжы, онаанган ажылынга харысалгалыг, эткен созунге ээ болган шилдентериниң шилдентери шыгырап үнүп келири амдан эгелеп билдинип келген. Ынчангаш тыва чон

бодунуң үнүсү бээрде, шын шиитпирни үндүрүп, бурунгаар көрүштүг болуру чугула.

Бир-тээ, чугаа тыва чон дугайында үнүп келген болганда, Үндезин Хоойлууда өскерилгеге кирип турар бир пунктузунга мындыг өскерилиш кириер деп турарын айтып каайн. Тыва Республиканың Конституциясында РФ-тиң Үндезин Хоойлузунга бичии-ле «дүүшпейн турар» «тыва чон» деп сөстөрни «хөй националдыг чону» деп сөстөр-биле солугурун кирип турар. Бистиң тыва чуртуну каш янзы нация чоннар чурттап хөй националдыг республика дээрзи кымга-даа билдингир, «тыва чон» деп сөстөр-биле ол билишкенин кажаанда кызгадаван-на боор бис.

А тыва чон Тыва Республика бис деп билишкенин улам ханыладыры-биле «ТР-ниң Чазааның Даргазы» деп эрге-дужаалды «ТР-ниң Чазааның Даргазы — Президент» деп эрге-дужаал-биле улам күштелдирип быжыглаар санал кирип турар. Бир эвес ол айтырыгны чон бо референдумда шиитпирленер болза, республиканың Чазааның даргазының эрге-байдалы күштелир.

Ынчангаш кандыг-даа ниитиледди ажыл-чорудулгазынга чон шимчедикчи күш болуп, улуг рольду ойнаар болганда, референдум үезинде боттарыңарның үзел-бодалдарыңарны шын илериңди, шын турушту тыпканыңардан республиканың ажыл-амыдыралында хөй-ле айтырыглар хамааржыр дээрзин утпаңар.

Улуг Тишелгениң 65 чылынга

ФРОНТУЧУ ТАНКИСТ ДААЙЫМ

Мээң фронтучу танкист даайым Биче-оол Маспык-оолович Бай-Кара дириг чораан болза, май 9-туң хүнүн «Мээң тишелгем хүнү!» деп чоргаарал-биле чугаалаар турган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтузунче немец-фашисттерге эжелекчилерге улур дайылдажыры-биле ол эң баштайгы эки турачылар-биле кады аъттанган. 1944 чылдың май 14-те Румынияга, Улуг Тишелгениң хүнүгө чедир чаңгыс-ла чыл арткан турда, ол маадырлыгы-биле өлгөн. Совет Армияның Кишинев-Ясск шаар халдаашкынының тулчушкунуна танкист даайым Биче-оол Бай-Кара кара бажын черге салган.

Тыва Арат Республиканың Бии-Хем кожуунунуң Хадын сумузунун Сайлыг-Кара деп черинге 1923 чылда ол төрүттүнгөн. Бир чыл бурунгаар Сайлыг-Карадан беш километрде Хааглыг-Алаакка эге школа ажыттынган. Ол школаның баазына ТАР Чазааның Даргазы болгаш ТАРН ТК-ның Даргазы Маады Лопсан-Осур бодунуң тургусканы курстарга Бии-Хем, Каа-Хем, Таңды кожууннарының арбаннарының болгаш ажыл-агыйларының удурткучуларына курстарны эрттирип турган. Ону 1939 чылда (мээң төрүттүн-

гөн чылымда) Биче-оол Бай-Кара дооскан болгаш аңаа башкылап артып калган. 1941 чылда ону Тываның Араттың революстуг шериниче келдирткен.

Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелей бергенде, даайым эң баштай фронтуге чорударын дилеп билдиришкени кириген бирээзи болган. 1943 чылда кыска полээ үезинде төрөөн черинге келген, аар аарыгдан согуларар дей берген дорт харлыг оолчулаш мени кады төрөөн угбазы мээң авам-биле тергелиг аътка олуртуп алгаш, 120 километр берге орукту эртип чораап, Кызылга эмнелгеге эжелеп. Ынчалдыр мээң амы-тынмны ол алган. Ол эвес болза, дириг артып, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, ооң найысылалының хүндүлүг хамаатызы, экономиктиг эртемнериниң кандидаты, ТКУ-нун профессору болуп, богун 70 харлыгында-даа идепкейжи ажылдап-чурттап чоруур харыым кайда боор. Ол дээрже даайымның база бир тишелгениң ачызы-дыр.

Тываның Араттың революстуг шериниң улуг сержантызы, танкист Биче-оол Бай-Кара — 1943 чылдың май 20-де 11 баштайгы эки турачылар-биле фронтуге аъттанганнарың бирээзи. «Книга памяти» деп номда тыва танкистер 1943 чылдың июндан ноябрь айга чедир Горький хоорайга дайынче белеткеди эрткеш, Т-34 танкыларны алгаш, декабрьда фронтуге чоруткаш, Украинаның 2 дугаар фронтузунуң 52-ги армиязының 25-ки танк полугуна катчы берген деп бижээн. 1944 чылдың март айдан эгелеп Корсунь-Шевченко Умань-Батопанск (апрель-май), Кишинев-Ясск (май-август) болгаш Дебреценск, Сандромир-Силезк база Прагаже шаап халдаашкыннарга тыва эки турачылар киришкен.

Алдар болгаш Ада-чурт дайынының орденнери-биле шаңнатканнарың аразында мээң даайымның ады база бар. Румын черге дайынның дорт деген огундан ооң танкызы өрттөнгөш, даайым маадырлыгы-биле өлгөн. Румынияның Яссы хоорайының Сиганец деп черде ону хүндүткелдиң бүгү-ле езуладары-биле хөөржүткен.

Кызыл хоорай күүскомунуң

даргазы тургаш, 1985 чылдың апрель-май айларда парк аксында Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге тураскаалды тургузар ажылды мен бодум удуртуп турдум. Бо тураскаалды тургузуп тура, ыдыктыг ол дайындан эң келбээн даайымның омур-хевири караамга чуруттунуп турду. Уругларыма, уйнуктарыма чугаалап чор мен: даайымның танкызы-дыр ол.

Фронтучу даайым дугайында чоокта чаа бижип эгелээн мен. Ол хүндүлүг үүлени даайымның кады төрээни, Тывада ат-сураа билдингир кижилериниң бирээзи, аңгы-аңгы чылдарда Улуг-Хем, Бии-Хем кожууннарының райкүүскомнарын даргалап, бирги секретарылап, ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги орадакчызына ажылдап чораан, амгы үеде республиканың Хоочуннар човүлелиниң даргазы Кара-оол Андреевич Маспык-оолга онааштырып чордум.

Төрөөн чурт дээш амы-тыннын берген маадырларга моңге алдар!

Дозур-оол ТИНМЕЙ,
Россияның Журналистер
эвилелиниң кежигүну.

Кызыл хоорай.

Студентилер

ХӨГЛҮ
БАЙЫРЛА

Дүүн, январь Россияның девин бүгү-ле студент байырлалы — хүнү» болуп эрйирлал хүнүндө дың А.Б.Чыргатыг уран чүүл жизиниң студент ужураштывыс. С чугааны бистив поидентивис Конгар кылган. Студентилерниң лынга бо хүн эң-не улусун, хөглүг байырлалга хамаарышп оолдар, кыстарның ха

Людмила Аргунов

хогжум херекселдер бырының 4-кү курсчу: йырлал Москваның күверситетиниң ажыды биле Татьяна аттыглы рүттүнгөн хүнү-биле бээрде, ол хүнден эгелдентилерниң байырл тьяна хүнү» кылдыр эгелээн.

Ксения Ремизина курс, улусчу хогжум селдериниң салбыры: хүнү 1870 чылдарда деп билер мен. Бо хүн студентилер байырла Студентилер хүнүнде конкурстар, янзы-бүр даалар, оюннар э

Угулза Монгуш, 4 улусчу хогжум херекнин салбыры: «Студент — эң-не солун, хөглүл. Студентилер дээр үениң анык кадрлары

Дойур-оол Сайын салбырының 1-ги кү «Студент чуртталга дээ солун-дур. Улуг амыд эгези. «Татьяна хүнү дентилер дыка солун лерни эрттирип турар

НАРЫН БҮРҮ

Тыва Арат Республикасының үезинде араттар чугай, тарамык чуртта, нарын бүрүткелдында чорудары турган.

Ог-ореге, аал-кодаан, мал-маганы, тергелден эгелээш, омааш-хүүрээ дээш, чаңгыс арттырбас бүрүткелди маганының шимчээшк чеже мал төрээни, эр олген-читкени, мал чема хирени белеткеп алган кичээнгей чок арттырба

Колхоз үезинде комиссиязы база чүпү-тырбайн бүрүткел тургыс анай, бир кулаш хендир-даа арттырбас боор чүве. Ындыг пыңды даңзы турда, колхозтун миказы быжыг, шыдалыг, колхозчу амыдыр болбайн канчаар. Бистиң Бажы суурга 1960 чылда «Коммунизмче орук» шыдал-быралыг кодээ агыйга хамааржып болгай.

Нарын бүрүткелдээ чээн шыңгыы учет-даш номиканың үндезини билзе чогуур.

Оодак КАРА-Чыраа-Бажы суур.

Бо чылын кчш кирген хоойлулардан

ПИВО ӨРТЭЭ ААРТААН, А СЕПТЕЛГЕ АЖЫЛДАРЫ ЧИИГЭЭН

Бо чылдың январь 1-ден эгелеп эмнелге хуудустарының төлевири, сааттыг болгаш божан иелерге, уругну азырап карактааны дээш пособиелер у улгаткан.

Водканың эң бичии өртээ база өскерилген. Бо бүгүрге 2010 чылда күш кирген хоойлуларда көргөн өскерилгелериниң бир кезин-дир.

Эмнелге хуудустарының болгаш чаштарның немелдези

Баш уругну бүдүн чартык ча чедир азырааны дээш өр пособи дька озер, 85 хуу бээр. Ооң эң улуг хемчээли 1 рубль турганындан 13833 рубль чедер. Сааттыг херээ-перге болгаш божан ие-ге төлевир 25390 турган а, 34583 рубль апаар.

Эмнелге хуудустарын алыр а, эркен чылын ону ажыл кын болгаш ан турган шашы езу барымдаалап санап ен. Ажылдакчы кижиниң кысес чылдан хой-даа болур а, шалыңының 100 хуузу санаарга-даа, 18720 рубль-ашпас кылдыр доктааткан. Түңнелинде айда 20 муң шалыңыныг кижилер ан таварылгада когараар ан.

Бо чылын Россия социал галадылгаче бүрүн көрүн-чаңгыс аай социал үндү-ден ойталаан. Ам ажыл кичилери федералдыг бюд-ти оюн, боттарының ажыл-ыларының дадынырларып сия, социал камгала бол-ынап-ла медицина камга-

ладылгаче деп бюджеттен дашкаар фондуларже дорт шилчидер апарган. Чаа сис-темаже шилчезин соонда эмнелге хуудустарының төлевиригге кызыгаарлаашкын домей-ле турар. Ынчалза-даа төлевирниң эң үстүкү хемчээли барык ийи катап улуг болур-айда 34583 рубль апаар. Херектиң ужуру чүл дээрге, камгаладылга дады-вырларын чыл шалыңындан 415 муң рубльден хой эвес тыртары-дыр (ол түңнү чыл санындан индексээр албан), тодар-гайлаарга, айда 34,5 муң рубль бооп турар.

Арага хереглээш чоокку магазинге баргаш, 89 рубльден куду ортектиг чартык литрни кайыш тывар силер. Росалко-гольбашкарылга чери спирт холумактыг ажыг суксунну ол ортектен куду кылдыр садарын хоруп каап. Оон чиик ортектиг арага турар болза-ла, шынар чок суррогат ийикпе, азы чажырып эккелген водка-дыр. Чиик ортектиг «ажыг суг» саткан ма-газиниң лицензиязын хавырып ан болур. Чуртту «технар» арагадан адырар, арагалаар чо-рукка удур демиселди күштел-дирер дээш курунениң бо Пар чылында чорудуп эгелээн хем-чеглериниң бирээзи бо-дур.

«Январьдан эгелеп арага

рыногунда чаа дүрүмнер ажыл-дап эгелээн. Кызыл арагалар акцизи — 30 хуу, а водканы 10 хуу өскөн. Пиво дээш чылда үш катап өскөн, бир литрде 3 рубль турганындан 9 рубль четкен. Ынчап кээрде, бир шил пивонун өртээ школага чиир эртенги чем өртээнден аар апаар деп, национал алкоголь про-дукциязын ажылдап кылыр төптүң удуртукчузу Павел Шишкин чугаалаан. Ол дээрге 30 рубльден чиик ортектиг пивонун садыг баартактарында чок болуру-дур. Ооң өртөөн ортумаа-биле 5-6 рубльге аартаткан. Кызыл арага—3-4 рубльге, водка—6-7 рубльге. Эзиртир суксун ижер чорук-биле демиселди куруне соксат-пас, 2011 чылда пиво акцизтери бир литрде 10 рубль чедир озер. «Эксперттерниң санап турары-биле алырга, мынчаар өстүрзе-даа, Россияда эзиртир суксун-нар өртөө домей-ле чиик болуп арттышаан. Чурттуң бир чурт-такчызының чылда 18 литр спирт ижип турар чылдагааны ында-даа чадавас.

Тырткан акшаны орулгаже

Мөөң бараан садып турар хамаатыларга хамаарыштыр үндүрүг хоойлужудулгазы өскерилген. 3 чылдан эвээш үеде өңчү бооп турган өңчү-хорен-гини (чуртталга шөлүндөн бол-гаш чер участогундан аңгыда) садып алганы дээш төлевир акша чаа чылдан эгелеп барык ийи катап өскөн, ооң эң улуг

хемчээли 250000 рубль четкен. 2 миллион рубль чедир ортектиг өңчү-хоренги садып алганы дээш акша төлевирин чүгле чуртталга бажыңнарын сатканы дээш эвес, чер участоктары дээш база төлээр апаар. Бо тава-рылгада бичии тайылбыр бар: төлевир акшаны бажың садып алган кижии ол бажыңны чүгле өңчү кылдыр бүрүткеди алган соонда, чүгле ынчан алыр. Ын-дыг болганда чер участогу са-дып алыр деп шийтирлери-нерзе, ында багай-даа болза, бажың бар участок садып алы-нар, ынчан төлевир акшаны до-раан алыр силер. Оон башка чаа бажың туттунгужеге чедир манаар апаар.

Капитал септелгени демнежип, а машинаны бок- сакче дужаап...

Бир эвес силерниң чурттап турарыңар хой квартиралыг бажыңыңарда ниити болгаш ава-рия болганда ажылгаар чер-лерге капитал септелге кылыр апарган болза, чуртталга бажы-ңың ээлери ниити чарыг-далдарның 5 хуузу демнежип төлээрлер. Оон өске чарыг-далдарны чуртталга-коммунал ажыл-агыйының чаартылга фондузу болгаш регионнуң эрге-чагыргалары боттарыңа алырлар.

Автомобильдиг кижилерге аажок сонурганчыг медээ. Эрги автомобильдерни бок-сакче дужаарының программа-

зы март 8-тен ажылдап эгелээр. Олче 10 чылдан хой эдилээн ма-шинаны дужаар болунарза, 50 муң рубльге ваучер алыр силер. Ол акшаны Россияга бүдүргөн чаа машина садып алырыңа кириштирип болур.

Оон ыңай кандыг хоойлулар барыл?

* Садыглаашкынны куруне-ден таарыштырып башкара-рының дугайында хоойлу 2010 чылдың февраль 1-ден эгелеп күштүг бооп кирер. Хлеб, сүт, дус, крупа, чигир, чуурга дээш ышкаш социал ужур-дузалыг барааннарның өртөөн 30 хуу чедир өстүрер болза, оларны моон соңгаар өстүрерин эрге-чагыргалар хоруп каап болур. Чүгле үш ай дургузунда өс-түрбезин ында көргөн.

* 2010 чылдың январь 15-тен эгелеп берген даштыкы паспорт-тарның хуусаазын март 1-ден эгелеп 10 чылга чедир узадыр. Чаа даштыкы паспорттарны алырда эргилерин дужаавайп барып болур. Чаа төрүттүнгөн уругларны бүрүткээриниң чаа стандарттары Россияга 2010 чылда-ла ажылдап эгелээр. 22 неделя хуусаалыг, 500 грамм-дан өрү деңзилиг дудуу төрүт-түнгеннерни база санаар.

* Россия Федерациязының бүгү девискээринге даңгырак-тыг судтар ажылдаарлар, өлүрүп шиидер чорукту соксаткан хуу-саа узаттынар. Үндүрүг талазы-биле херек үүлгеткен кижини суд чокта тудуп бажыңнаары болдунмас апаар.

* Ындыг кончуг аар эвес херек үүлгеткен хамаатыларны оон бажыңыңа 2 айдан 4 чыл чедир хоругдап болур. Ынчан олар чөпшээрел чокта бажы-ңындан үнүп, чурттап турар черин солуп база хоорайдан үнүп шыдавас апаарлар.

Тес-Хем кожуундан

ХООЧУННАР БАЛЫ

Тес-Хем кожууннуң амагалдай суурда «60 арлыглар» клувунун эржикчилери бо чылдың эрги балын эрттиргеннер.

1998 чылда тургустунган клубту амгы үеде кожуунда пенсионерлер эвилелиниң ыргазы Серенмаа Шойдун эдилег удуртуп турар. Ан-шеверлер, чогаадыкчы кылдакчылар, ус-шевер заныкчылар, погаажылар, аажылар, «Ойна, гармонь» болгаш «Тайганың кежи» болуктер солуп ажыл-арны чорудуп, эки түңнел-рини чедип алганын дем-гелеп болур.

Чаа чылга тураскааткан штайгы балга хоочуннар агыш, янзы-бүрү оюн-тог-аларга база моорейлерге иришкен. Ылаңгыя твист, экстрот, пляска, вальс бол-ш челер-ойну танчылаап, 70 чылдарның уйрапчыг ыларын ырлажып, чалыс аавыс сактыш, ойнап-хогле-вис.

Кежээни түңнел тура, моорейлерге идепкейлиг ки-шкеннерни онзадап, оларга

белекчигештерни тывыскапы онза болду. «Эң чараш кежээки хеп» дээш архив албанының хоочуну Клара Чиңмит шыл-гарааш, шаңналынга хойну алган. Ооң спонсору ооредилге килдизиниң удуртукчузу Г.Достай болган. Ийги черни культураның хоочуну Алдын-кыс Дангыт алгаш, бир шоодай чигир-биле шаңнаткан. Үшкү черни Слаа Бойгар ээлээш, бир шоодай далганы алган. Оон аңгыда хоочуннар Наталья По-лум, Алдын-кыс Монгал, Дадар-оол биле Делгермаа Эрендейлер, Анай Алдын-Херел, Тамара Балдан, Далай-оол Кыргыс аңгы-аңгы моорейлерге тии-лээш, ортектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Хоочуннарга солун балды организаастаан кожуун чагыр-газының аппарадыңга, шаңнал-дарны тышсырынга деткик-чилээш спонсорларга ооруп четтиргенивисти «Шын» солу-нунус дамчыштыр илереттис.

Клара ЧИҢМИТ.

ЧОННУҢ ХАРЫЛЗААЗЫН ТУДУП ТУРАР

Ак-Эрик сумузуңуң почта салбырының удуртукчузу

Екатерина Сарыг-ооловна Симчитти танывас кижии чок. Ол бодунуң мергежи-линиң тергилни, ооң бир эки талазы — чончузу болгаш шынчызы деп санаар мен.

Чоннуң харылзаазын хандырып турар ажылды ол эки күүседип турар.

Ак-эрикчилер кызыгаар зоназынга хамааржыр черде чурттап турар. Ону Екатерина Сарыг-ооловна кончуг эки билер. Кызыгаар заставазы-ның болгаш кайлы албанының моол-тыва эртирилге пункту-ларынга болгаш ийи чурттуң аразынга хамааржыр чагаа-хорээлер-даа тургулаар.

Чурттакчыларның солун-сеткүүл чагыдылганының ду-гайында кожуун хемчээлдиг чугаа болган. Сумунуң чурт-такчылары шупту 700 кезек солуннар болгаш сеткүүлдерни чагыткан болза, Самагалдай сумузуңда ол көргүзүг 284 кезек болган. Кызыл-Чыраа сумузу, школа коллективи эң хой чагыдылгалыг болганы-биле макталга төлөпиг бол-ганнар. Ону организаастаары-нга Екатерина Сарыг-оолов-наның кириген үлүү улуг дээрзи билдингир.

Моторк ТИРЧИН.

«Шын» солуннуң 85 чылынга

УЖУР-УТКАЗЫ УЛУГ

Мен «Шын» солуннуң доктаамал чагыдыкчызы болгаш номчукчузу кижии болгаш, чоннуң солунуңуң 85 чылын калбаа-биле демдеглээрин күзээр-дир мен. Менден чүгле беш чыл мурнай тывылган солун-дур бо.

Солун чокта бир-ле дудуу ышкаш болу бээр. Бо солун чонну эвилелдеп организаастаар, сургаар, күштүг шимчедикчи күш-даа болуп шыдаан. Ол чокта соястаан кижиден дээрдевес, солун чокта согуну чок ча ышкаш, ол чокта сорунза чок демир дег болу бээр. Ынчангаш солуннуң ниитилелге ужур-дузазын онза үнелээри чугула.

«Шын» солуннуң үнерин дорт чедирери кедилиг деп санаар мен. Ынчангаш аңаа чүгле хүн бүрүнүң амыдыра-лындан аңгыда, янзы-бүрү солун материалдардан, төөгүден сак-тырышкыннар, делегейде солун чүүлдер, кыска тоолдар, чогаал-дар дээш, чүнү-даа чырыткай. Үргүлчү-ле эки кижилер дуга-йында солунга бижирге, бир хеп мактаашкыннар болу бээр. Амгы үеде «Шын» солуннуң шынарын хоомай деп черле болбас. Башкы кижии демдек салырынга ынак болгай, «беш» салыштар үндүрүглер эркен чылын тургулады.

Мээң ачам 1940 чылдар үе-зинде «Шын» солунну почтага чедирер ажылчын турган. Чам-дыкта ачам мени чорудуптар. Типографиядан солуннарны аъттыг тергемге чүдүрүп алгаш, почтага чедире бээримге, мынча дээнин утпаан мен: «Кол почтачы келди-ле».

«Шын» солун тыва дылдың сайзыралыңа онза ужур-дуза-ны ойнап турар. Амгы үеде чаар-тылга-биле кады билдинмес даштыкы сөстөр бар болгай, оларның тайылбырын берзе кандыгы? Чүге дизе солунну башкылар кичээлдеринге, класс шактарында ажылгап турар болгай.

Чүүлүмнү доозуп тура, ону кожомак аяны-биле төндүрүп каайн:

«Улус чонга кирип чорааш,
Ужур-езаа ооренген мен.
Улуг «Шынны»
номчуп келгеш,
Угаан кирип алган-на мен».
Адыг ХЕРТЕК.
Моңгун-Тайга кожуун.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың март 18 "2009 – 2011 чылдарда Тыва Республиканың бюджетинден көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин кол угланышкынына күрүнө деткимчези чедирер Чурумнарны бадылаарының дугайында" №100 доктаалыңга өскерилгелер кириеринин дугайында 2009 чылдың июнь 8 №250 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың март 18 "2009 – 2011 чылдарда Тыва Республиканың бюджетинден көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин кол угланышкынына күрүнө деткимчези чедирер Чурумнарны бадылаарының дугайында" №100 доктаалыңга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) ийи дугаар абзацтың бирги пунктузунда "Тыва Республика" деп атта "база федералдыг бюджетти" деп сөстөрнү немээр;

2) ук доктаал-биле бадылаттыңан 2009-2011 чылдарда Тыва Республиканың болгаш федералдыг бюджеттерден хой, Соңгу чүктүн иви болгаш чылгы малды тударын деткиирде, мал ажил-агыйының продукциязын (эът, сүт, дүк) бүдүрүрде болгаш чарбага көрдүнгөн субсидиялар алыр Чурумнарда (дараазында – Чурум):

- 8-ки пунктуу күжүн чидирген деп санаар;

- 9-ку пунктуда "чыныгы шынзылга-санажылгалар" деп сөстөрнү "чагыглар" деп сөс-биле солуур;

- 10-гу пунктуун ийи, үш дугаар абзацтарында "1/3 хемчээлди" деп сөстөрнү "20 хууга чедир" деп сөстөр-биле солуур;

- Чурумнарда дараазында уткалыг кезекти немээр:

"Хойну болгаш Соңгу чүктүн ивизин тудуп азыраарын деткиир көдээ ажил-агый барааннарының бүдүрүкчүлеринге федералдыг бюджеттен субсидияларны бээр;

16. Хууда дузалал ажил-агый тудуп турар хамаатылардан аңгыда, хой болгаш Соңгу чүктүн иви малын азырап турар болгаш көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүп турар бүдүрүкчүлерге саң-хөө талазы-биле деткимче бээр сорулга-биле субсидияларны берип турар.

17. Тыва Республиканың Чазаның мал ажил-агыйының адырларының угланышкынына аайы-биле күрүнө деткимчезинин бадылаан салыглары езугаар субсидияларны бээр:

а) эртип турар саң-хөө чылының көргүзүлгери-биле төрүүр хойларның болгаш өшкүлөргө баш санын тударда (1 хардан өрү болгаш оон-даа улуг назылыг тогуларны каттай санаышаан) бир төрүүр хойнуң болгаш өшкүнүң бир баш санының салыыңга хамаарыштыр;

б) эртип турар саң-хөө чылының көргүзүлгери-биле Соңгу чүктүн ивилеринин баш санының салыыңга хамаарыштыр бир баш ивини тударда.

18. Ямы Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый ямызынга дараазында отчеттарны кириер:

а) Россия Федерациязының тургускан

хевир-биле болгаш чогуур үезинде Тыва Республиканың бюджет чарыгдалдарын – субсидияларның саң-хөө-биле үндезиннеринин дугайында;

б) Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый ямызының тургускан хевир-биле болгаш чогуур үезинде субсидияларның ажыглаанының чогуумчалыг көргүзүлгелерин чедип алганының дугайында;

в) Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый ямызының тургускан хевир-биле болгаш чогуур үезинде көдээ бүдүрүкчүлерин саң-хөө болгаш экономиктиг байдалының дугайында.

19. Бир эвес ук Чурумнарның 12 дугаар пунктузунда айыттыңан көргүзүлгелерин көдээ бүдүрүкчүлер саң-хөө талазы-биле отчеттуг чылда чедип албаан болгаш оон көргүзүлгери республиканың ортумак деңгелин 50 хуудан хөй болур болза, Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый ямызы көдээ бүдүрүкчүлерге отчет бээр чылдың соондан чоруп олурар чылда субсидияның хемчээлинден көргүзүп бүрүзүнүң бир хуунуң пункт аайы-биле эвээжээнинге хамаарыштыр болгаш ук Чурумга дүүштүр субсидия алыр эргелиг өске көдээ бүдүрүкчүлер аразында хосталган субсидияларны хуваап, субсидияларның хемчээлин эвээжедир шиитпирни үндүрүп болур эргелиг.

Бир эвес кандыг-бир чүүлүг чылдагааннар-биле доктааткан көргүзүлгелерин утказы күүсеттинмейн баар болза, субсидияның хемчээлин кызырар шиитпирни үндүрбейн барып болур";

3) Чурумнарның 4 дугаар капсырылганың 2-ги графында "Чарбаның хемчээли, килограммнар" деп сөстөрнү "Чарбаның ниити өртээ" деп сөстөр-биле солуур;

4) Чурумнарның 6 дугаар капсырылганың 3-кү, 4-кү графында "1/3" деп санны "0,2" деп сан-биле солуур;

5) Айыттыңан доктаал-биле бадылаттыңан болгаш Тыва Республиканың республика бюджетинден 2009-2011 чылдарда үнүш өстүрер чамдык адырларга деткимче кылдыр субсидия бээр Чурумнарда:

- 7 дугаар пунктуда "болгаш каттыштырган шынзылга-санажылгаларны бүзүредир" деп сөстөрнү "чагыгны" деп сөс-биле солуур;

- 8 дугаар пунктуда "каттыштырган шынзылга-санажылгаларны" деп сөстөрнү "чагыгларны" деп сөс-биле солуур;

- 10 дугаар пунктуун ийден – чеди дугаар абзацтарын дараазында эдилге-биле илередир:

"а) республиканың девискээринде элиталыг үрезиннерни тарып каан ниити шөлүнүң бот-деңизи;

б) Кыдыкы соңгу чүктүн районнарынга

болгаш аңаа деңештирген черлерде тарып каан тараа болгаш чемге ажыглар культураларның шөлү;

в) республиканың девискээринге көдээ ажил-агый культураларының эрткен чылдың деңгелинден эвээжетпейн алган дүжүттүн ниити чыылдазы;

г) республиканың девискээринге көдээ ажил-агый культураларының эрткен чылдың деңгелинден эвээжетпейн алган дүжүткүр байдалы";

б) ук доктаал-биле (Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызындан субсидия алыр кижилерге бээр) бадылаттыңан база субсидияны бээр-биле үндезинниг документиленерниң даңзызында:

- 5, 6, 7, 9, 10 пунктуларны дараазында эдилге-биле илередир:

"5. Эки шынарлыг үрезиннер ажаалдазынга: субсидия алыр кижилерниң көдээ ажил-агый культураларының үрезиннерин сертификаттар органнарның берген шынзылга-санажылгазынга счет-фактураларның, капсырылгаларның, үрезин сертификаттарының бүзүрөткөн хоолгаларын кожар";

"6. Кыдыкы Соңгу чүкке болгаш аңаа деңештирген районнарда болгаш үнүш ажаап өстүрерге эвээш продукция бээр тараа шөлдеринге тарыыр үрезиннер кири сөөртүрде:

шынзылга-санажылгага субсидия алыр кижилерниң үрезиннерни кири сөөртүрү-биле чардыглан керээлерин, үрезинни алганының дугайында капсырылгаларның, үрезиннерни тарыырынга бүзүрөткөн

актыларның хоолгаларын кожа шынзылга-санажылгага субсидияны бээр шөлдерни белеткенин дугайында бүзүрөткөн хоолгаларын кожар;

"7. Минералдыг чемишчидилгелер алырда чарыгдалдарның кезээ шынзылга-санажылгага субсидияны бээр шөлдерни белеткенин дугайында бүзүрөткөн хоолгаларын кожар;

"8. Оттулар чүүл дизельге хамышылга-санажылгага субсидияны бээр шөлдерни белеткенин дугайында бүзүрөткөн хоолгаларын кожар";

"9. Оттулар чүүл дизельге хамышылга-санажылгага субсидияны бээр шөлдерни белеткенин дугайында бүзүрөткөн хоолгаларын кожар";

"10. Чарбага хамаарыштыр: шынзылга-санажылгага субсидияны бээр шөлдерни белеткенин дугайында бүзүрөткөн хоолгаларын кожар";

Тыва Республиканың Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

«Тываның уруглары» деп тускай сорулгалыг республика программаның 2009-2010 чылдарда чорудар хемчегл өскерилгелер кириеринин дугайында

2009 чылдың декабрь 17 № 624 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 16-да №637 доктаалы-биле бадылаан «Тываның уруглары» деп тускай сорулгалыг республика программаның

хемчеглеринин даңзызының 5.3 «кожуунуң» деп сөстүн соон тургузарын чорудар» деп сөстөрнү **Тыва Республиканың Даргазының оралакчызы А. ХУУРАК.**

2010 чылда «Тыва Республиканың күш-ажыл рыногу дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырары» деп тускай сорулгалыг республика программаның бадылаарының дугайында

2009 чылдың декабрь 25 № 644 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 2009 чылдың декабрь 14-те «Россия Федерациязының субъектилеринде күш-ажыл рыногунда дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырарының угланган немелде хемчеглерни боттандыраарына Россия Федерациязының субъектилеринин бюджетинге федералдыг бюджеттен субсидияны 2010 биле 2011 чылдарда бээринин дугайында» № 1011 доктаалын күүседир-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2010 чылда «Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунда дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырары» деп тускай сорулгалыг республика программаның бадылаар.

2. 2010-2011 чылдарда федералдыг бюджеттен субсидияны акша-хөреңгизин

биле Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунда дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырарының угланган немелде хемчеглери дугайында чорударының угланган немелде хемчеглерни боттандыраарына Россия Федерациязының субъектилеринин бюджетинге федералдыг бюджеттен субсидияны 2010 биле 2011 чылдарда бээринин дугайында» № 1011 доктаалын күүседир-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

3. Ук доктаалдың күүсел Республиканың Күш-ажыл бо политика ямызы хынаар.

4. Ук доктаалды «Шы «Тувинская правда» солуннарда **Тыва Республиканың Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.**

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫНЫҢ ДУГААРЫ

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2009 чылдың декабрь 28-те №102/415-5 доктаалы-биле («Тувинская правда» солунга 2010 чылдың январь 14-те парлаттыңан) Тыва Республиканың Конституциязынга өскерилгелер кириер дугайында айтырыг талазы-биле эгелекчи бөлүк бүрүткеттинген. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 54 чүүлүнүң 2 пунктузунга, «Тыва Республиканың референдумунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 43 чүүлүнүң 2 пунктузунга дүүштүр референдумга суртаал парлалга материалдарын белеткээр талазы-биле ажил кылыр азы ачы-дуза чедирер сорулгалыг организациялар, хуу сайгарлыкчылар суртаал парлалга материалдарын белет-

кээр талазы-биле ажилдың азы ачы-дузаның төлөвиринин хемчээлин (Россия Федерациязының валютасы-биле) болгаш өске-даа негелделерни референдум эрттирер талазы-биле эгелекчи бөлүктү бүрүткээр дугайында шиитпирни албан-езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп 30 хонук хуусаа дургузунда парлаар болгаш ол-ла хуусаада айыттыңан медээлерни Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынча дараазында: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, каб. 210 деп адресче кириер ужурлуг.

Бо негелдени күүсетпээн организацияда, хуу сайгарлыкчыда референдумга суртаал парлалга материалдарын белеткээр талазы-биле ажилды кылыр азы ачы-дуза чедирер эрге чок.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының айтырыг салыр телефону: 2-10-21.

РФ-тиң Ажаалга банкызының Кызылда № 8591 салбыр медээлеринге үндезилээн ниити түнүнүң дугайында МЕДЭЭЛЕР

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы

2010 чылдың январь 14-теги бай

Эгелекчи бөлүктүн агар саны №40704810165000000011

Тыва Республикага референдум

эрттирер талазы-биле

эгелекчи бөлүктүн

саң-хөө айтырыгларының

талазы-биле төлээлеткен кижизи

Донгак Эдуард Эдуардович

Кирген артыкшылы: 200 (ийи чүс) рубль.

Акша-хөреңги 2009 чылдың декабрь 31-ден 2010 чылдың январь 14-ке чедир

№	ТР-ге референдум эрттирер талазы-биле эгелекчи бөлүк (саң-хөө айтырыгларының талазы-биле төлээлеткен кижизи)	Референдум фондузунче кирген акша-хөреңги шупту	Референдум фондузундан чарыгдаттыңаны шупту
1	Донгак Э.Э.	800	600
	Шупту:	800	600

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Б.Д.ОНДАР.

Тыва Республикага референдум эрттирер талазы-биле эгелекчи бөлүктүн референдум фондузунче кирген акша-хөреңгизинин

Барыин-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/418-5 Кызыл хоорай

Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Барыин-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузар дугаа» №126/695-4 доктаалы-биле четчелеп Барыин-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына туралар дугайында саналды өөргөш, «Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга дугайында Тыва Республиканың Соңгулда

комиссиязының доктаадыры болза:

1. Барыин-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаары:

Долаана Адар-ооловна Иргит, 1967 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тыва регион салбырының Барыин-Хемчик тус чер салбырының күүскамунун удуртукчузу, чурттап турар черинин аайы-биле депшиттирген.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/419-5 Кызыл хоорай

Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузар дугайында» №91-4 доктаалы-биле четчелеп тургускан Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга дугайында Тыва

Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаары: Чодураа Олеговна Ооржак, 1975 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Ак-Довурак хоорайның күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдү эргелелиниң социал сайзырал килдизинин специалисти, ажилдап турар черинин аайы-биле депшиттирген.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/420-5 Кызыл хоорай

Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузар дугайында» №162/420-5 доктаалы-биле четчелеп тургускан Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга дугайында Тыва

Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаары:

Радик Юрьевич Даш-Шиви, 1983 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, Сүт-Хөл кожуунунуң намыс четпестеринин социал-кижизидилге төвүнүн кижизидикчизи, ажилдап турар черинин аайы-биле депшиттирген.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/421-5 Кызыл хоорай

Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузар дугайында» №162/421-5 доктаалы-биле четчелеп тургускан Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

комиссиязының составына томуйлаары:

Согун-оол Борбуй-оолович Кыргыс, 1980 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Бай-Хаак суурда муниципалдыг ортумак школаның кижизидилге ажылының талазы-биле директору, чурттап турар черинин аайы-биле депшиттирген.

Майя Бадыевна Карти, 1959 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының директору, чурттап турар черинин аайы-биле депшиттирген.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Бий-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаарының дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/422-5 Кызыл хоорай

Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Бий-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузар дугайында» №162/422-5 доктаалы-биле четчелеп тургускан Бий-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаары дугайында саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүн 7 пунктузунга дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комис-

сиязының доктаадыры болза:

1. Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазына томуйлаары:

Майя Бадыевна Карти, 1959 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының директору.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парладыры-биле чорудар.

Людмила Назаровна Михенкова, 1958 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Туран хоорайның чарга даргазының оралакчызы.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парладыры-биле чорудар.

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/425-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2007 чылдың апрель 11-де «Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузар дугайында» №144/801-4 доктаалы-биле четчелеп тургускан Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаары:

Анна Арияевна Аракчаа, 1965 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының девискээр политиказының болгаш хамааты ниитилел тургузуглары-биле кады ажылда-жылга эргелелиниң килдис начальниги, ажил-

дап турар черинин аайы-биле депшиттирген;

Темир-Мөңгө Тимиршидиевич Монгуш, 1982 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, түр ажылдавайн турар, чурттап турар черинин аайы-биле депшиттирген;

Аяс Алексеевич Сарыглар, 1979 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Аппарадының кол специалисти, чурттап турар черинин аайы-биле депшиттирген;

Мариана Кызыл-ооловна Сүрүнчап, 1961 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының килдис начальниги, ажилдап турар черинин аайы-биле депшиттирген;

Айсла Васильевна Хорлуу, 1979 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, «Буян-Бадырғы» ГК КУБ-тун директору, ажилдап турар черинин аайы-биле депшиттирген.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгелеринден хостаарының дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/426-5 Кызыл хоорай

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү Е.В. Тарбастаеваның кириген билидириш-кинин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дугайында Тыва Республиканың Соң-

гулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1968 чылда төрүттүнген Елена Владимировна Тарбастаеваны Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгелеринден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/427-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузар дугайында» №162/427-5 доктаалы-биле четчелеп тургускан Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга дугайында Тыва

Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаары:

Саида Вячеславовна Сегбе, 1987 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, Чаа-Хөл кожуун чагыргазының секретары, ажилдап турар черинин аайы-биле депшиттирген.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Чеди-Хөл кожуунунуң муниципалдыг тургузуунуң соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязынга дагзыр дугайында

2010 чылдың январь 18 №103/432-5 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының халкының соңгулда эргелеринин болжолдорун киржир эргезинин кол маадылдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 24 чүүлүнүн 4 пунктузунга дугайында Чеди-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралының шийтпиринге (2009 чылдың декабрь 15-те №49 шийтпирин) үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссия-

зының доктаадыры болза:

1. Чеди-Хөл кожуунунуң муниципалдыг тургузуунуң соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязынга дагзыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы
Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары
М.Ш.САМБАЛА.

ДЫҢНАДЫГ

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн немешкени-биле холбаштыр кандидаттар даңзызын депшиткен Россияның Күрүне Думазына, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралына депутат мандаттарын хуваарына киржиринге чөлшээрелдиг политиктиг партияларга Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составының чамдызын томуйлаар талазы-биле саналдарны (шиитпирлеп бадылаар эргелиг

бир кежигүн) хүлээп апарганының дугайында дыңнадып тур.

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составынче саналдарны бо дыңнадыгны парлаан хүнден эгелеп 30 хонук дургузунда дааазында адресче кириер: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб.210). Тел. (39422) 2-10-09.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязы.

Светлана БАЛЧЫР

КӨП-СӨӨКТҮҢ СЫГЫРГАЗЫ, БАЙ-ТАЙГАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АРТИЗИ.

• Чоннуң ынак ыраажызы Борбак-оол Салчак-биле интервью •

Тываның күрүне филармониязының «Саян» ансамблинге анык оол ырлап үнүп кээри билек, көрүкчүлөр ону аажок сонуургаан. «Кайыгың мындыг онза ыраажы оол тыттың келди?» диип турар үеде бистиң корреспондентивис ооң-биле чугаалажып, помчукчуларывыска эң баштай таныштырган. Оон бээр үр-даа болбаан, ийи-үш-ле чыл эрткен. Анык ыраажыны ам Тывада танывас кижилер ховар. Эрткен чылын Тыва Республиканың Чазак аңаа «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты тывыскап. Кымыл ол дээрге Борбак-оол Салчак-тыр. Бистиң корреспондентивис база катап ыраажы-биле ужурашкан, сонуургаан айтыргаларына харыны алган. Ону помчукчуларывыска сонуур-гаттывыс.

— Тыва Республиканың алдарлыг артизи болганыңар-биле байыр чедирин тур бис, Борбак-оол Доңчаевич.

— Улуу-биле четтирдим.

— Школазының, башкыларының адың бодап, концерттерге киржиң, ырлап чораап бичин оол биле алдарлыг артист кижиниң делегейже көрүжү ийи аңгы боор аа?

— Шуут ийи аңгы. Шынап-ла, мен школачы шаамда спортка ынак, сцена дугайында бода-байн-даа чораан мен. Кызыл-Дагга ыңчап башкылар, эртемденнериң улуг шуулганы болган. Аалчыларга школавыс оореникчилери концерт көргүзөр ужуруңуң апарган. Ынчангап школа адың, башкыларымың бодаан, бир дугаар сценаже үнгеним ол чүве. Соолупте ажылдап турган кожуунар-ым Таңчының, Улуг-Хемниң адың камгалаң, моорейлерге киржиң чордум. Сценага канчаар алдыпарың, көрүкчүлөргө канчаар бараалгаарың, канчаар кеттиңерин-даа билбес турдум.

«Саян» ансамблинге ажылдай берген безин тускай курстарга, мастер-класстарга ооредилге эрткен эвес мен. Кызылдың уран чүүл училищезинге ооренип турган үемде-даа сцена културазының дугайында танып билиң аң четтиңиз мен. Арга-дуржулгалыг улуг артисттеривисти көрүп, дыңнап, сонуурган чораан, олардан ала-чайгаар ооренип аң келгеним бодур. «Саян» ансамблинге ажылдаары улуг харысалга, хүн-нүң-даңың күн-ажылы дээрзин ылаң билдим. Көрүкчүңүң мурунуга харысалга дыка улуг. Коллективим-биле Европа чурттаарыңа чедип, тываларың уран талантыңың бараалгадып, делегейде тыва деп ховар нация бар дээрзин толентии-биле бадыйткаар дээп, кызың ажылдап тур бис. Аалын долгандыр бодап оол ам ортемчейини эргий бодап оор апарган дизимзе, чонум макта-шың олур деп бодай бербес-ле боор. Алдар ат, бир талазында, улуг оорүшкү, а ийи талазында, улуг харысалга дээрзин тайылбырлап чадап оорарым ол-дур ийин. «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» деп чарлаарга, эгезинде тыныжым дак-ныжай берген ышкап апар, дыка берге чорду. Ам харың чаа-ла чаңчыгың бар чор мен. Дириг кижилер болганда, артист кижиниң амыдыралыңа чүү

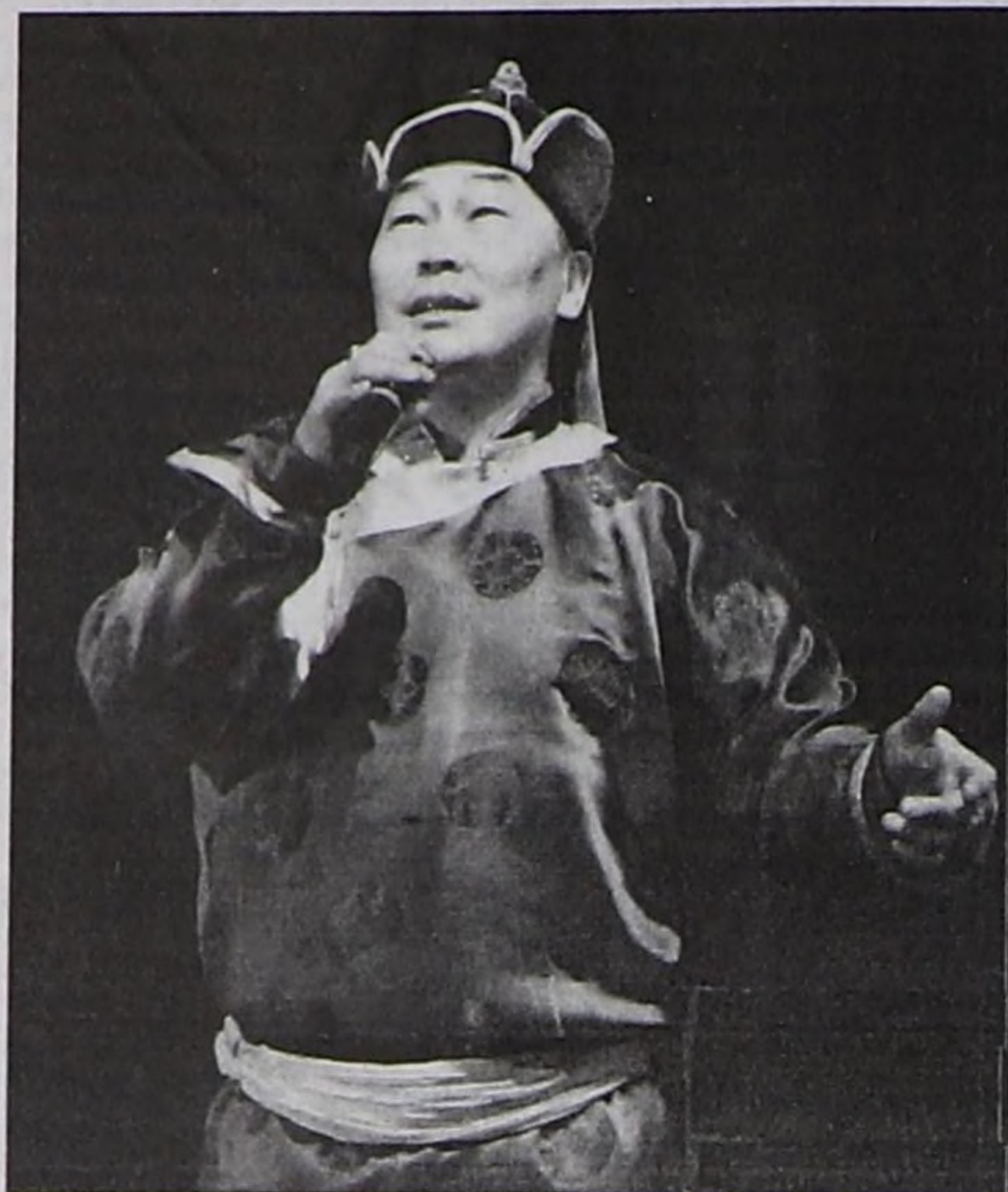
таварышпас дээр: оорүшкү, муңгарал-даа турар. Сценага-даа турганда, бо шагда соталыг телефон деп чүве бар апарган, ол сени тың аар, чүңү-даа дамчыда кааштар. Ынчалза-даа көрүкчүлөр билетти садың алган, дыштаныр дээп келген болганда, чүү-даа болган болза, бир дугаарында көрүкчүлөриңиң сеткил-сагыжың оортүрүн бодаар сен.

— Бөгүн ажылыңарда онза-солун чүү болуп тур?

— «Саян» ансамблиниң 40 чылыңа бүдүн чылдың дургузунда белеткенип, чаа программаны тургустувус. Юбилейивис эки эрткен дээп-ле оруп аар эвес, ол ажылывысты уламчылап, күүселделеривисти улам «чидилиң», кожууп, сумуларже гастрольдап тур бис. Бодум чоокта чаа «Ынак ырларымың силерге» деп концертимни чонумга бараалгаттым. Ырларымың ийиги дискизин белеткен тур мен. Деткип турар эң-оор, чонум хой боорга, дыка-ла оорунчүг-дүр. Оларга солун ар-нын дамчыштыр четтиргенимни илередиң ор мен. Чаа ырлар дилээпкени соксаар эвес, композиторлар-биле аралажып, ажылдап тур бис. Оон аңгыда Кемеровонун култура болган уран чүүл университетинде бот-ооредилге-биле ооренип тур мен.

— Чаңгыс чер-чурттугаларывыс — бай-тайгажылар сээң чедиишкиңиңге ооруп, чоргаар-лаңың, маңаапың белектерини соңиз деп дыңнап мен, ону чугаалап бээр силер бе.

— Бай-Тайга кожуун чагыргазы «Бай-Тайга кожуунунун алдарлыг ыраажызы», а Кызыл-Даг суму чагыргазы «Көп-Сөөктүң сыгыргазы Борбак-оол Салчак» деп каап медальды ме-дээ тыпсыңтар деп бодап сагы-жымда-даа чок турду. Ындыг улуг белек-шаңалдар мени чал-гынналдырганы чугаажок. Ол дээрге кайгамчык аас-кежик-тир. Чонумга ол дээп кезээ моң-геде моңейип чоруур мен. Торзун черимниң удуртукчуларының кижини чалгынналдырып би-лир мерген угааныңың маңа-даар-дыр мен. Хүңнүң-даңың чедип шыдавас-даа болзумза, торзун черим, торел чонум, эң-оорум кезээде сактып-бодан чоруур мен. ТР-ниң алдарлыг артизи атты тывыскап соолда, Тываның алдарлыг артистери эң-оорум-биле кады Кызыл-Дагга чедип, оорүшкүмнү үле-жиң, четтиргеним илередиң,

ТР-ниң алдарлыг артизи Борбак-оол Салчак сценада.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

чонумга халас концертти көргүстүвүс. Чонумга, башкыларымга, ойнап өскөн эң-оорумге, торзуннеримге ооруп четтиргенимни илередиң-дир ийин.

— Эр хейлер, ол база эң улуг белек-тир. Ынак ыраажызыңың хууда амыдыралың сонуурга-вас кижилер кайда боор, сонуур-гадың көрүңерем.

— Ог-бүлелиң мен. Оом ишти Чечена Вячеславовна үүрмөктөп садар барааннар рыногунун ад-министрациязында ажылдап турар. Үш ажы-толдуг бис. Улуг уруум биле огул — школачылар, а бичиизи — уруглар са-дында.

— Бажың-балгаттың, дача, машиналың...

— Чо-ок, чок. Култура ажылдакчыларының ниити чуртталга бажыңында бичи оордде бежелээ чурттап турар улус-тур бис ийин, дача ха-маанчок. Чоокта чаа машина-лыг болдувус.

— Аныктарны бо шагда аажок деткип турар ышкажыл, ажырбас боор. Ажылдап-ла чоруур болза, бажың-балгат-биле күрүне, Чазак хандыра бээр эки үе келир дээрзинге бүүрүп чорда-ла, назын эрте бээр коргунчуг. Кажан бистиң Тывага чаагай амыдырал келир деп бодаар сен?

— Бөгүн чурттап оорарывыс-ка-даа кижилер хомудап канчаар, ажылывыс бар-дыр, акша-ша-лың үезинде үнүп турар-дыр. Ынчалза-даа өске регионнар-биле деңней коор болза, бисте байдал нарын. Ылаңгыя чурт-талга оран-сава тудуу. Мен Ке-меровода ооренип турар болган, ында амыдырал-биле деңней бээр-дир мен. Та кажан чаагай чуртталга келир чүве билбес мен, черле келир деп идигел-биле чурттаар апар. Ынчалза-даа чамдыкта улустун холу сал-дыпа бээр эскерип чор мен. ТР-ниң Улуг Хуралының депу-татары республика бюджетин хүлээвейн туруп бээрге, келир

чылын канчап чурттаар улус боор бис, ажы-толду канчап өс-түрерил дээп чижектиң чугаалар чон ортузунга дыргың апар-дыр. Чонувустун сагың-сетки-лиң белидер дээп ажылдап чо-руур артистер бистерге чонун холу салдына бээр эң-не кор-гунчуг. Канчап-даа ону болдур-бас ужуруңу бис. Чүге-ле ыңча үр хүлээвейн турарың кижилер кайгаар, че харың, чонтуң чыл-дагааннар бар-ла ынаан, ың-чалза-даа бүдүн чонун аксы-боскуп «кезерге» кайың боор, дүрген-не дугуржуп, сүмележиң турган, ниитиңерин үндүрерин бодаа. А бистиң эскерип ту-рарга, үе кес кырында турбуже, чамдык депутаттарывыс чиде халчы берген-биле домей, ол үе-де чон караанга безин козул-бестей бээр.

— Ындыг кижилерни чүге сонгун алып улус бис ыңчаң?

АВТОРДАН: Шынап-ла, Борбак-оол Салчак удаада чугаалажып ора, бисеги «Хову-Аксы», «Чыраажызы» ыры конкурстарыңа киржиң чору олчук эвес, а бодамчалыг, амыдыралче ханың «бышкан» анык кижилер дээрзин кижилер эскербес. Ынчан эң баштайгы интервьюуска Борбак-оол оон сонуургадып чугаалап бергенин сактып ор мен. Ында сценада чаа үнүп келген анык кижилер эгезин чажыттарың ажылдап канчаар, улус-чон улам сону ат-сураа чон ортузунга алгызың деп бодаан сетки-ог-бүле дугайында чугаавысты кирибейн барган мен интервьювус үнүп келген соолда, Борбак-оол эрткенде телефоннап келди. «Чай чок чоруң турган чаа помчудум, угбай. Четтирдим. Ынчалза-даа ында дугайында чүү-даа кирбейн барып-тыр ийин» — деп эпчосунун чугааланы-дыр. Ынчап-на бо угааның човаачал, биче сеткилди кижилер дээрзин ылаң бил мен. Уруглар эмнелгезинге уйнуум шингидип чедер Борбак-оол ында бичи уруун эмчиледиң чедип кел. Ажы-толдуге ынак ада кижилер дээрзин ыңчап билдиң. Ог-бүлөңерни аас-кежик, оорүшкү ойбайн чедиишкиңиңер улам бедик болзуп деп йорзоп каайың чаяаның тыва оолдарывыс чүгле сценага чарап бо аңгыда, амыдыралда база чарап, угааның, бердинген болурун сеткилимден күзээр-дир мен. Бор Салчак өзүн оор талантыларга толентиг үлегер-дээрзинге чигинмес мен.

Ам база сонгудала чаагай аазаашкың А сонгудупкан соон

— Чогум чон доң ыңдыг боор. Чону д киридиг ажылдап чо таттарны база билер биле кады ужураж киржиң, концерт-де чоруң турдувус. Согл ээ болуп, школалар наттарга, уруглар с улуг дуза, деткимчен турарларың көрдүм, гыс кижилер хамы хайыңдырар боор ийин. Ынчангап со үезинде ылаң пирил чугула. Чонун амыд талгазың чигидир ны чогадып, ону а боттандырып шыдаа диг кордакчыларга чугула.

— Чонувуска чүң силер?

— Чонун караа ке дыжы. Чеже сон оларны киришпезин де алган депутаттары ажылдап турарын че турар. Кордакчылар нү аазап турганың, а ында канчаар ажы улус сайгарып чүң турар болдур ийин. Ам олар часпас деп б Эпчок таварылгалар болза, олар аңаа ал гүлдөге кирбес, чон талазы-биле билитли Политика дээр-ле а дыр. Ынчангап сон идешкейлиң киржиң, лилдеден кылылың даартагы амыдырал-выс, ажы-толдунуң чолу оон хамааржыр лексээр-ле-дир мен.

— Четтирдис. ыраажывыс Борбак-о чонунун сеткил-саг гыш-хоону бедик чор чараш ырлары-биле налдырып-ла чорзун д бир бис.

— Ындыг-ла болз четтирдим.

Номчукчу болгаш ном

• Спорт

ЭГИННЕРДЕН ДАЯНЧЫПТАР
ЭЖИМ-ӨӨРҮМ»

Эжин-өөрүн эргий бижээш...
«Эгиннерден даянчыптар
Эжим-өөрүм меңээ эргим».

Эрге кандыг-бир шү-
үшта бижээн үзүндү
эторнуң чырыкче чап-
үргени помунуң ады-
эрге Маадыр-оол Мон-
Данзын дээрзин пом-
та таныштырып каайн.
ыр-оол Монгушович
спубликаның эрге-ча-
гүсекчи органның
көскү ажилдагычы чо-
жи. Ону чүгүл дүжү-
ораан дээр болза, база
с. Ол — Тыва Республи-
кагаалчылар эвилелиниң
сия Федерациязының
истер эвилелиниң
ү. Чогадыкчы ажилды
ышында кылып келген
и демдеглээрим ол.
ыр-оол Монгушович
дүң Ак-Туруг чурттуг.
-даа ооң аныяк пазыны
кожуунуңа эрткен.
ың башкы училищезин
ол бодунуң күш-ажыл-
арын Ак-Туруг школа-
ашкы ажилыптан эге-
п чыл башкылап чоруй,
важе өөренип чоруткан.
күзели экономист болу-
ан. Москваңың коо-
институдун дооскап,
и Тываныңче дээди эр-
кономист бооп чанып
Аныяк эр Өвүрже ажил-
тап, ачаа Донгак уруу-
-бүлө туруп, хой чыл-
е-түңнелдиг ажилдаан.
нуң колхоз, совхозта-
ой чылдар дүргүзүндө
истеп ажилдаан, соо-
ларың, районнуң улус
тар совединиң күүсекчи-
иниң саң-хоо килдизин
берген. Ачаа ажилдан
и, Тываның алдарлыг
истериниң бирээзи
Будегечи Коңзулакович
иевтиң удуртулгасын
бодунуң экономиктиг
илиин, удуртур ажилга
ржулгасын улам беди-
зыраткан. Маадыр-оол
пович биле Будегечи
аковичиниң аразында
ишчи харылзаа улам
и, соолүндө барган, ха-
и оңуктар апарганнар.
-оол Монгушовичиниң
турары: «1993 чылдың
12. Өвүр кожунуңуң ча-
аргазының эрге-дужаа-
алды кордакчылардан
тулар мени шилип ап,
үзүрелин көргүскеннер.
и Коңзулакович ол-ла
кежээзинде дыка орай
жыңымче долган келди:
й, дүңмам! Тиелселге
айыр чедирин, өөрүн-
и. Кончук берге үде ди-
ымны кылдың! Эр киж-
и рден кортпас чор, эки
ажылда, Чаа-Хол огул».

2010 чылдың бүдүү-
декабрь 21-де Маадыр-
гушович чеден харлаан
ин демдеглен эрттирген.

Ынаар мени база чалаан чүве.
Ачаа чедип, хоочуннуң аяк ша-
йын ижиң, ажып-чемин чооглап
пат болдум ийин. Ол байырлал
үезинде Маадыр-оол Монгуш-
ович шала хооредип чугаа-
лаарга, будуу безип курганап,
чаа чырыкче үнген номун меңээ
белекке берген чүве. Помну
тынып албайн помчаап, ооң
дугайында бодунуң бодалда-
рымны номчукчуларга чедирзе
деп күзөлдиг кижидир мен.
Ынчанганш бо чүүлү бижип
олуарым ол.

Бир-ле дугаарында демдег-
лээрим болза, соолгү чылдарда
хоочуннар төрүттүнген чери-
ниң, төрөл чонунуң, ажыл-хе-
рээниң, амыдырал-чуртталга-
зының дугайында тода бижиң,
ук сактышкыңнарын ном кыл-
дыр парладып үндүрүп турары
өөрүнчүг болушкун апарган. Ол

лековичиниң бодунга онаашкан
хой-ниити даалгазын канчаар
күүседип турганын Маадыр-оол
Монгушович дыка-ла шын
бижээн чорду. «...Кончук изиг
хүндө дер-бузун төгө-төгө,
шолдун ол-бо талаларынче ар-
тында-ла чүгүрүп, шошкуп ту-
рарын көргөш, сзулуг-ла шын,
бердинген сеткили-биле даал-
ганы күүседип турарын магадан
орган мен».

Сүүр-оол Хүргүлековичиниң
кожуун чергелиг хүрештерни
организастан эрттирип турга-
нын каш-даа удаа көргөн мен.
Ийе, шак-ла ындыг кижидир: дер-
бузу төктү берген, шошкуп,
чүгүрүп турган маргылдаа
эрттирер.

Сүүр-оол Хүргүлековичиниң
бир онзагай мозу-шынары бар
чораан. Чүл дээрге ол суму,
кожуун чергелиг хүрештерге
боду киришпес. Ынчанмайың
канчаар, чоннуң мөгези кижидир.
Хүндүлүг адын үнелээри ол-дур
ийин.

• Меңээ эргим, сеткилге
чоок кижилер дугайында
бодалдарым •

дээрге чүгүл чаңгыс кижиниң
(авторнуң) амыдырал-чурт-
талгазы эвес, харын Тыва чур-
тувустуң тоогүзүңгө дорт ха-
мааржыр үнө чок эртине-дир
дизе, мында хоорем чүү деп.
Ындыг номнар аныяк-оскенге
угаадыг, чагыг-сүмө, үлегер-
чижек болуру чугаажок, Маа-
дыр-оол Монгушовичиниң по-
мунга база-ла ындыг үнелелди
бээр кижидир мен.

Номнуң географиязы дел-
гем: ыраккы Бай-Тайгада Кара-
Холден, чоокку Бий-Хемде Ха-
дыңга чедир. Ында он ажыг
очерктер парлаттыңан. Олар-
ның кайызын-даа номчуурга,
маадырларның овор-хевири
чуруп каан дег каракка коступ
кээр, кижиниң сагыш-сеткилин
дүвүредип бээр. «Чоннуң мөгези»
деп эгеде мөгө Ондар Сүүр-
оолдун дугайында бижээн. Мен
Сүүр-оол Хүргүлековичиниң кон-
чук эки билер, таныыр чордум.
Мен Улуг-Хем кожунуңуң бир-
ги удуртукчузунга он ажыг чыл
ажылдаан мен. Ол үеде Сүүр-оол
Хүргүлекович Шагаан-Арыг-
ның ийи дугаар школазын ди-
ректорлап турган чүве. Ажы-
лынга дыка-ла харысалгалыг,
кызымак удуртукчу чүве ийин.
Маадыр-оол Монгушовичиниң
бижээни: «Сүүр-оол Хүргүлек-
ович Ак-Туруг ортумак школа-
зын директорлап, школаның
ооредилге-кижизидилге ажы-
лының деңгелин кожунда эң
бедик деңгелге чедирген. А ма-
териал-техниктиг байдалы өске
школаарны ыракта-ла мурнай
берген». Шагаан-Арыг № 2
школазын база ындыг деңгелге
чедирген кижидир. Кодээ ишчи-
лерниң байырлалы — маевка
болган черге, Сүүр-оол Хүргү-

Сүүр-оол Хүргүлекович рес-
публикага болуп эрткилээни
Наадыр-байырлалдарга беш
удаа шүүлген. 1964 чылда
Тываның ССРЭ-ге, Россияга эки
тура-биле каттышканының 20
чыл ою болган. Ол улуг ба-
йырлалга тураскааткан хүрешке
база-ла Сүүр-оол Хүргүлекович
шүүлген. Маадыр-оол Мон-
гушовичиниң бижиң турары:
«Алдан дөрттен ийи мөгө арт-
кан: Сүүр-оол Ондар, Александр
Куропаткин. Корүкчүлерниң
алгы-кышкызы динмиттиг
чүве! Сүүр-оол, Сүүр-оол! Иде-
гел чаңгыс сенде!» Бо одуруг-
ларны номчааш, кижидир сүрээ-
дексеп олар чорду. Одуругларны
оон ыңай тодаргайлап биживес
мен. Номчукчу боду-ла ном-
чузун дээрим ол-дур ийин.

Сүүр-оол Хүргүлековичиниң
база бир онзагай мозу-шынары
— мөгө кижидир мен дээрим мак-
танып, хөрөөн чайып чорбазы
чораан. Ооң кижизини, биче сет-
килдиң, эптиг-ээлдээ, экиир-
гек-дузааргак кайгамчык-ла
ийин. Езулуг-ла чоннуң огул,
чоннуң мөгези!

Ам өг-бүлениң хөрөөжөн
ээзиниң дугайында каш сос.
Маадыр-оол Монгушовичиниң
бижээни: «Деспи Санаевна —
улуг арга-дуржулгалыг, быжыг
билиглиг хоочун башкы... Ол
чолдаксымаар дурт-сынның,
казык-чаагай арын-шырайлыг,
экииргек-дузааргак башкы-ла
болгай».

«Ак-Туруг суурдан Шагаан-
Арыг хоорайга кожуп келгеш-
ле, партия райкомунуң хөрээ-
жөн чон ортузунга ажыл чо-
рудар килдизин эргелекчилеп
ажылдааш, ол-ла ажылыңдан
хүндүлүг дыштанылгаже үн-

ген». Автор кончук-ла шын,
чонтуг бижээн-дир. Ийе, мен
Деспи Санаевна-биле Улуг-
Хемниң партия райкомунга
кады ажилдан чордувус — ол
килдис эргелекчизи, мен — бир
дугаар секретарь. Ынчан хой-
ниити организацияларыңдан
хөрөөжөн човүлелдери эң
эки ажилдан турганын сактып
келдим. Олар суурларга агит-
квартиралар танартыр ажылың
чорудуп турдулар. Арага-да-
рыже сундулуг, ажы-толунуң
кижизидилгезинче кичээлгей
салбас, олуттай, шүппец, чал-
гаа хөрөөжөннерни чон хура-
лынга балдырып сириледир тур-
гузуптар турган ийикпе. Чүгүл
хөрөөжөннерни эвес, а чамдыкта
харын эр, апаң кижилерни
безип хуралдарга доңгуда бээр
турган. Чон хуралы болур хүн
бичии ижиң алган апаңтар
башкыларыңа хоруп олуруптар
турдулар. Моон алырга, хөрээ-
жөн човүлелдериниң авто-
ритеди чон ортузунга шыырак
турганы ол. Ол дээрге Деспи Са-
наевнаның кызымак, пегел-
делиг, үре-түңнелдиг ажылы-
дыр деп, бо чүүлү бижип ора,
сактып ордум.

Маадыр-оол Монгушовичи-
ниң помунуң маадырлары Сүүр-
оол Хүргүлекович, Деспи Са-
наевна ышкаш ат-алдарлыг,
чонунга, чуртунга хойнү кыл-
ган, чырыткылыг, буянныг ке-
лир үе дээрим уйгу-дын чок
ажылдан чораан хоочун ки-
жилер боор чорду.

«Бүгү талазы-биле чонун-
га...» деп эгеде «Тыва АССР-ниң
алдарлыг малчыны» деп хүндү-
лүг аттың эдилекчизи, үн оол-
дун болгаш үн кыстың хүндүлүг
иези, он шаа уйпуктарның эне-
редиг кырган-авазы Алек-
сандра Амыр-Мендиевна Мон-
гуштуң дугайында автор би-
жээн. Мындыг эң солун чүве:
Александра Амыр-Мендиевна
хам уктуг, бүдүү коор кижидир
болган дивес силер бе. Ооң чонунга
ачы-дузазын, арга-сүмезин
Маадыр-оол Монгушович кончук
бүзүренип кылдыр бижээн
чорду.

«Шагдаа кыс Алимаа Куу-
лар», «Номнар даңгыназы»,
«Ревизор келди» дээр, оон-даа
өске очерктерде ажыл-ижинге
бүрүп бодун берген, бурунгаар
корүштүг, чурту, чону дээрим са-
гыш-сеткили аарып чоруур хоо-
чушар дугайында автор онзагай
бижээн. Олар-биле улам чоок,
улам ханы таныжар дээр болза,
помну бодун номчуза эки. Мен
бодум ук помну тынын салбайн,
салдыкпайн номчуп доостум.
Ындыг чугула, ажыктыг, солун
помну помчукчуларга чаа чылда
бараалгатканы дээр авторга
честтиргенимни илеретпипаан,
Маадыр-оол Монгушовичиге
быжыг кадыкшылды, аас-ке-
жикти, чогадыкчы чедиин-
кинерни, бо чаа уткуп алга-
нывыс 2010 чылда күзедим.
Өске бүгү помчукчулар база ме-
ңээ ушкажыптар боор дээрзинге
бүзүрөп артым.

Кара-оол МАСПЫК-ООЛ,
Тыва Республиканың хоо-
чушар човүлелиниң даргазы.

2010 чылдың январь 6.

КӨРҮКЧҮ
БОЛУП БААР
ДЭЭШ...

Январь 16-17 хүнеринде
Кызыл-Мажалыктың «Хе-
рел» спорт залында Ак-
Довурак хоорайның болгаш
Барып-Хемчик кожунуңуң
өөренкичилериниң аразында
бо айның төңчүзүнде Крас-
ноярск хоорайга эртер
И.Арыгын аттыг делегей чер-
гелиг дээди эрге-байдалдыг
турнирге көрүкчү болуп баар
эрге дээрим хостуг хүрешке
маргылдаа болган. Бо мар-
гылдаа ам үш дугаар чыл
улаштыр эртип турары бо.

«Биче делегей чемпио-
нады» деп санадыр бо улуг
маргылдааже көрүкчү болуп
баар эрге дээрим эртип турар
мындыг маргылдаа кайы-даа
кожуунда эртпейн турар. Ооң
деткичилери Кызыл — Ак-
Довурак хоорайлар аразында
чоруп турар таксистер болур.

Маргылдааны Тывада бил-
дингир тренер башкы Алим
Ооржак кончук эки органи-
застан эрттирди. Ооң ду-
залакчылары — Буян Кара-
Сал, Александр Күжүгет бол-
ган Жаннета Ооржак болган.
Бо улус ажылының аайы-
биле кожунда билдингир
спортчулар.

Ийи хүн үргүлчүлээни мар-
гылдаага 100 ажыг школачы
мөгө кирипкен. Оларның ара-
зында аңгы-аңгы деңгилерге
Айдың Ооржак (Кызыл-
Мажалык суур), Айдаш
Ооржак (Ак-Довурак хоорай),
Начын Куулар (Барлык
суму), Меңги Ооржак (Ак-
Довурак), Аңчы Апын-оол
(Ак-Довурак), Александр
Пюрбю (Ак-Довурак), Начын
Донгак (Ак-Довурак), Ай-
Херел Чылбак-оол (Кызыл-
Мажалык), Айдың Ондар
(Кызыл-Мажалык), Айдаш
Сарыглар (Кызыл-Мажалык)
болган Геннадий Донгак
(Ак-Довурак) чемпионнаан.

Бо мөгелерден болгаш
оларның тренерлеринден
аңгыда, Европа чемпиону
Белек-оол Күжүгет, Россия
чемпиону Тимур Ооржак,
Сибирь федералдыг округтуң
чемпионнары Буян Ооржак,
Айдыс Сарыглар, Начын
Хомушку, Азията Хомушку
олар (догереги школачылар)
база чоруур. Ниитизи-биле
24 кижиниң даңызы тур-
густунган.

Маргылдаа эртип турда
Барып-Хемчик кожунуң
чагыргазыңдан, ооң иштиңде
спорт комитетинден удуртук-
чуларның келбээни хому-
данчыг болган. Оон өске
мындыг маргылдаа, шынап-
ла, кайда-даа эртпейн турар
болгай...

Ч. ОНДАР.

ТР-ниң Күш-культура-
зының болгаш спортунуң
тергини.

Культураның хоочуннары НОМНАРЫ НЕМЕСПИШААН...

• ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы
А.Ч.Саттың юбилейинге

Өвүр кожуунун культура амыдыралына улуг үлүг-хуу-зун кирип чоруур кижилерниң бирээзинге Алла Чаш-ооловна Сатты чоргаарал-биле адап болур. Ол Канск хоорайга библиотека техникумун дооскан. Ажилдавышаан Чоон-Сибирь-ниң культура институтун бот-өөредилге-биле дооскан. Библиотекарь-библиограф мергежилдиг. Өвүрнүң төпчүткен библиотека системазының библиография килдизинин эргелекчизи. Барык 40 чылдың дургузунда библиотекаяның бүгү килдистеринге ажилдап каапкан байлак арга-дуржулгалыг ажилдакчы.

Өөнүң ишти Петр Чымдаан-ович Саттың мергежили-ле хой: электрик, медтехник, радиотелеграфист, тракторист. Трактор талазы-биле дооскан дөрт документилик. Кожуунун улуг бүдүрүлгө черлеринге — орук-септелге тудуг эргелелинге, септелге-тудуг участогунга; Коммунал ажил-агый черинге, район эмнелгезинге электрик-теп, мастерлеп, даргалап ажилдап, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн.

Саттар — бир кыс, ийи оолдун база үш уйнуктарының ынак кырган-ава, кырган-ачазы. Улуг уруу Чодураа Петровна Кызыл-

дың уран чүүл училищезин, Чоон-Сибирьниң культура академиязын дооскан. Төрөөн училищезинде ажилдап-чурттап чоруур. Ортун оглу Мөңгө-Мерген Петрович Сат, кенни Чинчи Маадыр-ооловна Сат Кызылдың уран чүүл училищезинде улустун хөгжүм херекселдери салбырын дооскаш, Хандагайтыда уругларның уран чүүл школазында башкылап турар. Бот-өөредилге-биле Санкт-Петербургтун Герцен аттыг педагогика университетинин ийиги курузунда өөренип турар. Хеймер оглу Күдөр-Кежик Петрович Сат Новосибирск хоорайда Сибирьниң күрүнениң орук аргыштырылга университединде өөренип турар. Демир-орук тудуунун даг инженер мергежилдиг доозуп келир. Ачазы дег техниктиг эртем-нерге сонургалдыг болган.

Алла Чаш-ооловна 2010 чылдың эге айында 60 харлаар. Юбилейин ол чогаалдыкчы чедишкиннерлиг уткуп турар. Көдээ библиотекада ажилдап турар-даа болза, ажилын эртем-биле холбап, элээн шинчилел ажилдарын кылып, номнарның тургузукчу болган. Төп библиотеканың адын эдилээн чогаалчы М.Б.Доржуноң юбилейинге тураскаадып, «Монгуш Баян-

ович Доржу» деп библиографтыг айтыкчыны (Тываның Улустун чогаалчызы А.А.Даржайның редакторлааны-биле), «Хандагайты суурнун 60 чыл ою» календарь-номну (төөгү эртем-неринин кандидаты М.Х.Маанай-оолдун редакторлааны-биле) чырыкче парладып үндүргөн.

Республиканың культура амыдыралына кириген эгелекчи үлүг-хуузу дээш, культура кадрларын өөрткени дээш А.Ч.Сатты ТР-ниң Чазаа бедии-биле үнелеп, «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тывыскаан. Хоочун культура ажилдакчызы алдар-адын улам бадыткап, башкыларга болгаш библиотека ажилдакчыларына «Библиотека кичээлдери» деп пособиени очулдурган. Хей чылдарның дургузунда библиотека кичээлдери эрттирип турган байлак дуржулгасындал темалары ында кириген. А бо хүннерде юбилейин уткуштур бодунун ажилдарын: сценарий-лерин, шүлүктөрүн, проза чогаалдарын, оон шүлүктөринге бижээн ырларның номчугажын парлап үндүреринге белеткеп турар.

Мадон МОНГУШ.

Кызыл кожуун.

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУУЛУҢАР

• Чыл дургузунда болган өрттер дугайында дыңнадыг

Бүгү назынында чыып келген өнчү-хорен-гизин — бажың-балгадын, гаражын, машиназын, дачазын кижилер харыскалга чок чоруу-биле өртке алзып, улуг когаралга таваржып турар. Ол хамаанчок амы-тынын безин оскунуп турары оваарымча, тоомча чок чоруктун уржуу-дур ийин. 2009 чылдың дургузунда 246 өрт болган. 541 өрт үнер чаксап. Когаралдың түңү 3803704 рубль. 9 кижии амы-тынындан чарылган. Өске сан-түннери алырга мындыг: 182 өрт чуртталга черлеринге, 11 садыгларга болган. 23 автомашина, 2 склад, бүдүрүлгө хамааржыр 6 оран-сава, 52 херим-кажаага өрт болган.

Септеттимээн печкалардан болгаш электри сывырындактарындан үнгөн өрттерниң саны шупту өрттерниң 80 хуузу болуп турар. Печка, камин, электроплита айыыл-халаптын үнер дозу апарган.

Шевченко кудумчунун 55 дугаар бажыңының 1 дугаар квартиразының чурттакчылары боттарының болгаш 1-ги бөлүктүн инвалиди хамаатының амы-тынын каш чыл дургузунда айыылдыг байдалга тургузуп келген. 2009 чылдың январь 11-де Шевченко кудумчунда 55 дугаарлыг бажыңда өрт үнгөн дугайында медээни 17 шак 24 минута турда телефон-биле дыңнаткан. Өртчүлөр чеде бээрге, бажыңның соңгаларындан өрт чалбыраашталып үнүп турган. 19 шак 50 минута турда эр кижиниң олуг мөчүзү тывылган. Истелгеден илерээни болза, одаар печканы таптыг септеп кылбаанындан өрт хып үнгөн болгаш инвалид кижии амы-тынындан чарылган болган.

Чазык, чадагай, самдар электри сывырындактарындан өрт үнер таварылгалар кайы хой. 2009 чылды чижек кылыр алырга, ыңдыг сывырындактардан 37 өрт хып үнгөн болуп турар. Бичии уругларның от-биле оваарымча чок чоруундан

болуп турар өрттер база дыка хой. Эрткен чылын бичии уругларның буруузу-биле 8 өрт болган. 3 уруг амы-тынындан чарылган. 3 уругнун бирээзи 3 харлыг, ийизи 5 харлыг. Ада-иелер уруг-дарынын ээн черге каапкаш чоруй барып турарындан уруглар өрттү үндүрүп, амы-тынындан чарлып турар. Бажыңнарын соңгаларын демирлеп каан боор. Өрт үнгөн таварылгада бичии кижилер ону канчап-даа ажыдып шыдаас. Уругларын ээн каапкаш, бажыңының даштындан шоочалап каапкан боор. Ындыг өрт 2009 чылдың август 19-та 7 дугаар дачалар ниитилелинге Конечная кудумчунун 84 дугаар бажыңга болган.

Кызыл хоорайның күрүнениң өртке удур хайгаарал албанының ажилдакчылары милиция, социал камгалап органнары, чуртталга-коммунал ажил-агый организацияларының ажилдакчылары-биле база Кызыл хоорай чагыргазы-биле катчып алган, өртке удур рейдилерни, «Чурттаар оран-сава» операцияны чыл дургузунда чорудуп келген. Өрт айылынга удур хемчеглерин тайылбырын кылып, 6973 кижиге өөредилгени организастан. Чаагайжыды туттунган бажыңнарын болгаш ниити чуртталга бажыңнарын чурттакчыларына 27 чыыштарны организастан. Аңаа 2160 кижии киришкен.

Бо чүүлдө кирген сан-түннерни кичээнгеилги номчуп, өрт болдурбазы-биле бүгү-ле хемчеглерни ап көрээлинер. Өрттү өжүрери берге, ыңчан-гаш ону болдурбазының хемчеглерин баш удур алганы дээр. Бистер, өртке удур албанының ажилдакчылары, бүгү хамаатыларны өнчү-хорен-гизинге камныг болуп, өрт болдурбас дээш кичээнгеилни күштелдиреринче кыйгырып тур бис.

Н.ПЕРМЯКОВА,

Кызыл хоорайның өртке удур албанының салбыр начальниги.

ДЫҢНАДЫП ТУР

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АВТО ОРУКТАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ» күрүне а. Хандагайты-Мугур-Аксы, Мугур-Аксы-Каразының автомобиль оруктарына вездеходт автомашиналарның чорууру берге дээр сөөртүкчүлеринге дыңнадып тур. Агаар-бойд байдалдарында (улуг хат хадып, дүвү-шуу турарының уржуунда) «Сап», «Аныяктар», «И», «Мойналык», «Калчан», «Хатчы-Баалык», «Бажы», «Арзайты», «Барлык-Бажы», «Чол», «Кара-Хову», «Ак-Адыр», «Тоолайты» деп болгаш баалыктарны эртери дыка нарыыдаа холбаштыр Мугур-Аксы, Кызыл-Хая суурлар чаар материалдарны, хөмүр-дашты чүглө торулбас болгаш бичии-даа үрелиин автотранспорт-биле сөөртүрүн дилеп тур.

ОВААРЫМЧА ЧОК ЧОРУКТАН...

РФ-тиң прокуратуразының чанында ТР та истелге эргелелиниң Истелге комите

РФ-тиң прокуратуразының чанында ТР талазы-биле истелге эргелелиниң Истелге комитети элээдилерни боолаан орук-патруль албанының инспектору Баир Борбак-оолга хамаарыштыр кем-херек үүлгедиишкениниң истелгезин дооскан. Ол РФ-тиң КК-зының 192 чүүлүнүн 2-ги кезээнде көрдүнгөн кем-херек үүлгедиишкени дээш буруудаттырып турар (бодунун профессионал хүлээлгезин болур-чогууру-биле күүседип шыдавайн, оваарымча чок болганындан кижии өлүмүнө четкен) база ол ышкап РФ-тиң КК-зының 118 чүүлүнүн 2-ги кезээнде көрдүнгөн кем-херек үүлгедиишкени дээш (бодунун профессионал хүлээлгезин болур-чогууру-биле күүседип шыдавайн, оваарымча чок болганындан кижиниң кадык-шылынга аар хора чедиргени).

2009 чылдың октябрь 24-те 22 шак үезинде Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунун ИХК-зының орук-патруль албанының инспекторлар бөлүү милиция салбырының дежурный шагдаазындан аныяк эзирик улустуг «ВАЗ-2106» автомашинаны тудар дугайында айтышкынын радиостанция дамчыштыр алган. Айыттыгган автомашинаны 17 харлыг элээди оол Ай-Мерген Анзат мунуп чораан. Оон аңгыда алды пассажир база бар. Орук-патруль албанының үш инспектору радиостанция дамчыштыр тудар деп айтышкын алганы автомашинаны Кызыл-Мажалык суурнун Буян-Бадыргы кудумчунга көрүп каан. Орук-патруль албанының

инспектору 30 Борбак-оол чолазындан үнүп к машинаны башка болгаш ону ажыг дугайында доку коргүзерин негээрүл албанының хоойлу езугаар таб ажыглаар эргези турза-даа, чолаа ходелиишкиннер бол, пистолетти паан. Холунда ад пистолетин тутпу

Кем-хе

соңганы өттүр хевинден сегирип душ бооп пистолет Оук оолдун бо эрткеш, машина харлыг уругнун берген. Боолаткы балыындан кож эмнелгезинге уг чыда, 2009 чылды те өлген. Кыс к дыынга аар хора

Буруудаттыр торга хамаары хоругдаар хемч турган. Истелге Борбак-оол бат артынга орган элрик чораан» деп соолүндө «Душ б мен» деп очүүн окурар. Барыын-Хемнун прокуроруну буруудаткан түңүти январь 19-та с дыр Барыын-Хемнун район судунче Оюм

Бистин чуртталгавысты аян-чорук деп болур, а бодалдарыныс — орук айтыкчызы-дыр. Орук айтыкчызы чокта, шупту чүве чаңгыс черге туруптар. Сорулга чокта, күш чок-биле домей.

В.Гюго.

• Бодалд

Бир-ле чүүл гадан ынак болур: чуртталгазын хер ам барындан-даа дурары-дыр.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8560. Чагыг 8. Номерни парлагаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИР Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыды массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шың» с чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31 ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттын болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш автор харыылаар.